

Данилець Юрій Васильович –
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри археології, етнології та культурології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ЗАКАРПАТТІ В 1923 РОЦІ ¹

На початку ХХ ст. на Закарпатті, яке перебувало під владою Австро-Угорщини, розпочався процес відродження православної церкви. Угорський уряд застосував проти православних репресії, звинувачуючи останніх у політичній діяльності на користь царської Росії. Після розпаду «кляпковий імперії» дана територія під назвою Підкарпатська Русь ² опинилася у складі Чехословаччини (далі – ЧСР) на правах автономії (1919 р.). Празький уряд стояв на демократичних позиціях, що сприяло розширенню православного руху. Більшість приходів і монастирів у 1920–1930-х рр. юрисдикційно підпадали під владу Сербської православної церкви, яка до 1931 р. керувала громадами через єпископів-делегатів, а після створила Мукачівсько-Пряшівську православну єпархію. Першим делегатом був єпископ Ніпський Досифей (Васич), який керував парафіями з 1921 по 1926 рр. Незначна кількість приходів визнавали владу Празького архієпископа Савватія (Врабец), котрий отримав висвячення від Вселенського патріархату.

У 1923 р., як на нашу думку, православна церква в ЧСР загалом, і конкретно на Підкарпатській Русі, пережила найважчий період свого існування. З утворенням паралельної юрисдикції, яку на початках активно підтримував уряд у Празі, між православними виник затяжний конфлікт. Ці протиріччя відбилися на всіх сферах життя вірників, пригальмувавши інституційну розбудову православної церкви.

Початок року не передбачав нових викликів для СПЦ на Підкарпатській Русі. 6 січня 1923 р. газета «Русская Земля» опублікувала різдвяне послання єпископа Досифея ³. 29 січня 1923 р. в с. Кричово відбулося освячення дзвону, який місцева громада придбала на зібранні коштів. Літургію очолив ігумен Олексій (Кабалюк), якому співслужили ієромонах Іов (Войтишин), священники: С. Баган, Г. Опаленик, Г. Кеніз, І. Сидор та архідиякон Пантелеймон (Кундря) ⁴. Таким чином, на богослужінні було присутні ряд діячів, котрі через два місяці опинилися в різних юрисдикціях.

¹ Статтю підготовлено за підтримки **Slovak Academic Information Agency** та **Visegrad Fund**.

² Назва вживалася щодо означення території нинішньої Закарпатської області України. В 1938-1939 рр. цей край також починають називати Карпатська Україна.

³ Досифей, єпископ. Рождественское поздравление карпато-русского епископа Досифея // Русская Земля. 1923. 6 января. С. 2.

⁴ Богдан М. Кричово // Русская Земля. 1923. 8 марта. С. 2.

На початку 1920-х рр. на Підкарпатській Русі приїхав О. Геровський, який відіграв у православному русі перед Першою світовою війною досить суперечливу роль. Після арешту в 1917 р. в Чернівцях за наказом крайового комісара Галичини і Буковини з правами генерал-губернатора Дмитра Дорошенка, його етапували до Києва ⁵. У 1918 р. О. Геровський опинився у складі Добровольчої армії генерала Антона Денікіна, видавав у м. Катеринодар (нині – Краснодар) газету «Единая Русь» ⁶. Чеський історик Павел Марек стверджує, що Олексій приїздив на Підкарпатську Русь в 1921 р. разом зі своєю першою дружиною Феліцією (дівоче Попеску) та восьмирічною дочкою Тетяною ⁷. Припускаємо, що цей візит був короткотривалим, очевидно родина оселилася в маєтку діда с. Чертіжне на Пряшівщині. 5 травня 1922 р. Міністерством для Словаччини О. Геровському було надано чехословацьке громадянство ⁸. У 1921–1922 рр. в документах не зафіксовано контакти онука А. Добрянського з діячами православної церкви, однак, безперечно, вони мали місце.

У фондах Російського державного архіву соціальної і політичної історії (РГАСПИ) в Москві зберігається переписка про контакти О. Геровського в 1922 р. з тодішнім наркомом зовнішньої торгівлі, дипломатичним і торговим представник РРФСР у Великій Британії Леонідом Красіним. У листі до ЦК РКП (б) від 23 лютого 1922 р. останній повідомив, що під час візиту до Берліну, його відвідав «доктор Леонтъев (псевдоним), вождь карпатских русин, о переговорах с которым около года тому назад ЦК докладывал тов. Грожан». Таким чином, це був вже не перший контакт О. Геровського з більшовиками. А. Красін характеризує «Леонтъева-Геровського» як діяча, котрий «не будучи даже социалистом, за последние годы перешел на советскую ориентацию, ибо, с точки зрения Карпатской Руси, всякое правительство России заслуживает поддержки, поскольку оно есть правительство национального объединения России, а таковым в последние годы, по его мнению, является Советское Правительство. Вся политика Карпатской Руси сводится исключительно к стремлению воссоединения с Россией, и все свои силы карпато-русы согласны предоставить к услугам Советской власти» ⁹. Російський історик Ігор Курляндський, який ввів до наукового обігу цитовані нами вище документи, наголошує, що О. Геровський серед усього іншого, був головою Центрального

⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). Друге видання. Українське видавництво. Мюнхен, 1969. С. 142.

⁶ Крупський І. Геровський Олексій Юліанович // Енциклопедія Сучасної України. К., 2007. С. 42; Любченко В. Спроби формування в роки Першої світової та Громадянської воєн добровольчих військових частин з галичан-українців русофільської орієнтації (1914–1920) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Випуск 16. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 115–132.

⁷ Marek P. «Obtížný cizinec». Vladyka srbské pravoslavné církve Dositej a meziválečné Československo (1920–1939). Olomouc: UP v Olomouci, 2020. S. 279.

⁸ Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 6.

⁹ Курляндский И. Неизвестный документ о Патриархе Тихоне. Из делопроизводства Политбюро ЦК. 1922 год // <http://igorkurl.livejournal.com/361623.htm>.

комітету православних громад і юрисконсультом православної єпархії ¹⁰. Названі посади дійсно займалися Олексієм Юліановичем, але вже після 1923 р. Тобто, на час контактів із представниками радянської верхівки, Геровський ніяких офіційних повноважень від православної церкви не мав.

У листі Л. Красін виклав дві пропозиції, озвучені під час переговорів з О. Геровським: 1) налагодження контактів із генералом Олександром Кутеповим, з метою переконати його перейти з військовими частинами на бік більшовицької Росії; 2) прохання про висвячення єпископа для Підкарпатської Русі. Зупинимося більш детально на другому пункті. Отже, у документі йдеться: «Далее Леонтьев возбуждает нижеследующее ходатайство: – Для Карпатской Руси необходимо иметь сейчас православного епископа. Карпато-русы непременно хотят, чтобы этот епископ был рукоположен в свой сан патриархом Тихоном – и просят разрешения на это правительства РСФСР. В утвердительном случае я должен телеграфировать Леонтьеву, чтобы он прислал их кандидата епископа (это крестьянин-русиин, очень уважаемый и известный в их движении) для приезда его в Москву к патриарху Тихону» ¹¹. Припускаємо, що як кандидат розгадався ігумен Олексій (Кабалюк), достатньо близький з О. Геровським ще до подій 1914 р.

«Леонтьев» погоджувався прийняти до Москви для особистої доповіді, за гарантій радянською стороною безперешкодного виїзду за кордон. «Леонтьев утверждает, что у него имеется еще много различных деталей, которые он хотел бы сообщить нам в Москве. Поэтому он просит вызвать его в Москву, причем, учитывая возможное к нему самому недоверие, он согласен приехать в Москву на положении арестованного и все время оставаться не только под надзором ВЧК, но, если надо, даже просто в тюрьме» ¹². Красін просив повідомити його «о решениях двух вопросов: 1 – въезда Леонтьева в Москву для личного доклада и 2 – о епископе для Карпато-Руссии», щоб він міг сповістити «Леонтьева по телеграфу». На листі Л. Красіна зверху В. Молотовим було поставлено резолюцію: «Подождать ответ НКВД» ¹³ (Народного комісаріату іноземних справ – автор).

Голова Револуційної військової ради Лев Троцький в записці до Політбюро від 8 березня 1922 р. підтримав пропозицію щодо приїзду «Леонтьева-Геровського» до Москви. Він запропонував доручити організацію останньої заступнику наркома закордонних справ Максиму Литвинову та заступнику голови Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) Йосипу Уншліхту. Політбюро підтримало пропозицію Л. Троцького ¹⁴. За словами І. Курляндського, питання щодо приїзду «Леонтьева-Геровського» до

¹⁰ Курляндский И. Неизвестный документ о Патриархе Тихоне. Из делопроизводства Политбюро ЦК. 1922 год // <http://igorkurl.livejournal.com/361623.htm>.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Копії документів із справи РГАСПИ Ф.17. Оп. 163. Д. 261, зокрема аркуші 23, 24 та 25 розміщені у статті І. Курляндського. Другий варіант зроблений, на наше прохання, істориком М. Дроновим безпосередньо в архіві.

¹⁴ Курляндский И. Неизвестный документ о Патриархе Тихоне. Из делопроизводства Политбюро ЦК. 1922 год // <http://igorkurl.livejournal.com/361623.htm>.

Москви піднімалося в записці наркома закордонних справ Георгія Чичеріна до Політбюро від 13 червня 1922 р. У документі йдеться про важливість роботи О. Геровського на Підкарпатській Русі і його зв'язків з О. Кутеповим. Разом з тим, голова наркомату повідомляв про необхідність виділення для агента коштів у розмірі 1650 фунтів стерлінгів, зазначаючи, що німецькі марки, які передав йому Красін, раптом впали в ціні в 3 рази. У зв'язку з тим, що наркомат зовнішніх справ такої суми не мав, Г. Чичерін просив залучити фінанси з іншого джерела. Таким чином, робить висновок І. Курляндський, колишній білогвардієць «Леонтъев», якого Чичерін називає вже в листі «товаришнем», розглядається як звичайний радянський «агент впливу», послуги якого банальним чином купувалися¹⁵. Після вивчення питання в ДПУ, Й. Уншліхт переслав Йосипу Сталіну свій висновок, який містить ряд критичних характеристик О. Геровського. «Доктор Леонтъев, едущий в Москву под псевдонимом Ватницкий Евгений – Геровский, бывший Врангелевец, дравшийся против Красной Армии. Его предложение содействовать переходу Кутепова на сторону Советской России, имея ценность в данный момент (в силу указанных в Ваших докладных записках обстоятельств), меньшую, чем оно могло иметь несколько месяцев тому назад, все же продолжает сохранять свою ценность, степень которой должна быть точно определена в переговорах непосредственно с ним самим. Полагал бы переговоры с ним поручить вести ГПУ, что отвечало бы и интересам наблюдения за ним – Леонтъевым (Геровским), которое установлено с момента въезда его в Москву. Не исключена возможность, что он является агентом Антанты, и потому переговоры его с наркоматами считаем безусловно нежелательными»¹⁶. Отже, спецслужби ставилися до ініціатив О. Геровського досить обережно, підозрюючи його в подвійній грі. У підсумку, Політбюро на своєму засіданні 8 липня 1922 р. погодилося з пропозиціями ДПУ.

На жаль, у нас відсутні відомості, чим завершилася дана співпраця і чи взагалі відбулася поїздка О. Геровського до Москви. Разом з тим, із проаналізованих вище матеріалів видно, що питання щодо висвячення єпископа відійшло на другий план. Припускаємо, що його планували обговорити під час безпосередньої зустрічі в Кремлі. Частково погоджуємося з думкою І. Курляндського, що в результаті прискорення антицерковного курсу більшовики відмовилися від використання патріарха Тихона в зовнішньополітичній грі, вважаючи його своїм ворогом. Стосовно генерала О. Кутепова, як відомо, плани О. Геровського щодо нього теж не були реалізовані. Перебуваючи на Закарпатті, а пізніше в еміграції, зокрема в США, названий діяч позиціонував себе як жорсткий і послідовний противник радянської влади.

Першої подією в житті православної церкви, в якій зафіксований О. Геровський, були збори в с. Іза, котрі відбувалися 13 лютого 1923 р. Про підготовку чергового собору духовенства повідомив короткою заміткою

¹⁵ Курляндский И. Неизвестный документ о Патриархе Тихоне. Из делопроизводства Политбюро ЦК. 1922 год // <http://igorkurl.livejournal.com/361623.htm>.

¹⁶ Там само.

празький католицький тижневик «Čech»¹⁷. Центральний друкований орган «Націонал-демократичної партії Чехословаччини» Карела Крамаржа «Národní listy» інформуючи більш детально наголошував, що у роботі візьме участь православне духовенство, а також представники усіх православних релігійних громад з Підкарпатської Русі¹⁸. «З'їзд обговорить важливі питання православної церкви та її стосунки з іншими церквами та державою»¹⁹. Часописи помилялися лише в місці проведення зібрання, локалізуючи його містечком Хуст²⁰. У той же час, збори відбулися в с. Іза. Припускаємо, що організатори навмисно заплутали пресу, намагаючись уникнути надмірного контролю з боку жандармів. Висловлену думку підтверджує звіт жупана у Великому Севлюші від 22 лютого 1923 р., в якому зазначається, що жандармське управління в с. Іза взагалі «не знало про цю зустріч»²¹.

«Собрание выборныхъ представителей православныхъ общинъ Карпатской Руси», згідно із протоколом, що виявлений нами в Архіві Синоду СПЦ в Белгаді, відбувалося на запрошення ігумена Олексія (Кабалюка) в приміщенні приходського дому²². В його роботі взяли участь виборні делегати 63 православний парафій, 21 священник та ієродиякон. Роботою зборів керувала президія у складі 4 осіб: Д. Симулик – голова, ієромонах Матфей (Вакаров) – заступник голови (товариць предсѣдателя), К. Прокоп та О. Геровський – секретарі. У протоколі окреслені два головні питання, які були винесені на обговорення: 1) ситуація, яка виникла в наслідок «насильственного отнятия православныхъ церквей», 2) питання про єпископа, котрий повинен постійно проживати на території Підкарпатської Русі. По обидвох пунктах було заслухано доповідачів (Д. Симулик та О. Геровський), після чого всі присутні мали можливість виступити в обговоренні. Ми свідомо пропускаємо інформацію про 1 пункт програми зборів. Щодо єпископа, то учасники зібрання ухвалили рішення про направлення двох осіб (К. Прокоп та О. Геровський) до Сербії із завданням домогтися призначення «єпископа, хотя бы и викарнаго, который имѣлъ бы постоянное мѣстопробываніе въ Карпатской Руси». Окремо названі вище особи мали просити Синод СПЦ «о дальнѣйшемъ и болѣе активномъ покровительствѣ и заступничествѣ»²³.

Не до кінця зрозуміла приписка в кінці документу, згідно із якою «собрание заявляетъ», що не має намір переривати історичні зв'язки «карпаторусской

¹⁷ Sjezd pravoslavného duchovenstva z Podkarpatské Rusi // Čech. 1923. 11 února. S. 5; Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha (далі – AMZV Praha). F. Sekce II (1919–1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», č.j. 026486, 24.02.1923.

¹⁸ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 104. Арк. 3.

¹⁹ Sjezd pravoslavné církve v Podkarp. Rusi // Národní listy. 1923. 11 února. S. 2.

²⁰ Шизматичкй конгрес // Свобода. 1923. 11 фебруара. С. 3.

²¹ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (далі Archiv KPR). F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 1886. Inv. č. 584, č. 122/23 від 22.02.1923.

²² Архив Светог архијерејског синода Српске православне Цркве (Београд) (далі – АСАС). Протоколъ Собранія выборныхъ представителей православныхъ общинъ Карпатской Руси..., 13 февраля 1923 г. Арк. 1.

²³ Там само. Арк. 2.

церкви съ церковью русскою»²⁴. Наведене речення було підкреслено олівцем, що свідчить про особливу увагу до нього в Синоді СПЦ. Ми не можемо точно стверджувати, чи мали на увазі делегати збереження контактів з патріархом Тихоном, який перебував на той час під арештом в Донському монастирі. Адже ще влітку 1922 р. О. Геровський намагався реалізувати цей сценарій через ЦК РКП. Чи мова йде про митрополита Антонія (Храповицького), котрий не полишав думки поширити свою церковну владу на території Підкарпатської Русі. Ієромонах Сергій (Цьока) зазначав, що на зборах було підняте питання про іншу юрисдикцію, не сербську, яке відкинуло більшість присутніх²⁵. У протоколі дійсно подано інформацію про відмову у підтримці діяльності Мілоша Червінки та заборону останньому виступати від імені православних громад, а тим паче, від імені Карпаторуської церкви²⁶.

У звіті Севлюського жупанату знаходимо ряд важливих деталей про роботу зборів, котрі не були відображенні у протоколі. Зокрема у документі зазначалося, що делегати обговорювали внутрішні церковні питання, просили висвятити єпископом вихідця із місцевого духовенства або ж сербського кандидата, молилися за державу та президента республіки. Жупан Враній адресував свій звіт до Політичного управління Підкарпатської Русі в Ужгороді. Звіди його надіслали до Канцелярії Президента ЧСР, Президії Міністерської Ради та Міністерств (внутрішніх справ, шкільництва і народної освіти (далі – МШіНО), законних справ (далі – МЗС)²⁷. Важлива реакція як місцевої так і центральної влади на резолюції зборів в с. Іза. У МЗС після візиту М. Червінки зазначали, що делегати висловили вимогу створення окремої єпархії на чолі з єпископом із місцевого духовенства. «Тим майбутнім карпаторуським єпископом повинен бути ігумен Кабалюк. Нова єпархія має бути залежна від патріархату в Белграді» – писалося у супровідній записці до документів²⁸. Віцегубернатор оцінював результати зборів більш критично. Спираючись на звіт жупана та інші приватні повідомлення, у листі до МЗС він називав зібрання акцією, спрямованою проти чеського втручання²⁹.

Листування місцевих чиновників з Президією Міністерської Ради свідчить про те, що влада намагалася відстрочити поїздки делегації до Белграду. Головнослужний в Хусті переконував К. Прокопа не їхати до Сербії, а звернути

²⁴ Архив Светог архијерејског синода Српске православне Цркве (Београд) (далі – АСАС). Протоколъ Собранія выборныхъ представителей православныхъ общинъ Карпатской Руси..., 13 февраля 1923 г. Арк. 2.

²⁵ Сергій (Цьока), ієромонах. Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия. Липча. 2013. С. 206.

²⁶ АСАС. Протоколъ Собранія выборныхъ представителей православныхъ общинъ Карпатской Руси..., 13 февраля 1923 г. Арк. 2.

²⁷ Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 1886. Inv. č. 584, č. 122/23 від 22.02.1923; AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», č.j. 039250, 22.02.1923; ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 104. Арк. 1-2; NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 3. č.j. 2244, 22.02.1923.

²⁸ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», č.j. 026486, 24.02.1923.

²⁹ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», č.j. 047389, 14.03.1923.

свою увагу на Православну Чеську релігійну громаду в Празі. Однак, делегати не хотіли відмовлятися від свого наміру, наголошуючи, що вони мусять виконати постанову з'їзду православної церкви. У листі від 18 березня 1923 р. до Президії жупанатського уряду окружний начальник наголошував, що К. Прокоп та М. Мачка будуть узгоджувати свої дії з «головою депутації д-ром Геровським з Ужгороду, про що місцевому уряду повідомлять протягом 14 днів»³⁰. Разом з тим, чиновник наголошував, що православні ставляться з недовірою до акції влади (мається на увазі хіротонія архієпископа Савватія), вважаючи її метою чехізацію церкви³¹.

У праці ієромонаха Сергія (Цьоки) ми знаходимо згадку про поїздки до Сербії ієромонаха Матфея (Вакарова) та К. Прокопа і подачу звіту (19 березня 1923 р.) Священному Синоду про ситуацію на Підкарпатській Русі³². Наведені факти не знаходять підтвердження в архівних документах та потребують уточнення. У листі владики Досифея до єпископа Горазда від 21 березня 1923 р. згадується приїзд до Белграду одного делегата із Закарпаття, «який просив нашу церкву про захист православ'я в Підкарпатській Русі від уніатів, а також від о. Савватія і д-ра Червінки»³³. Отже, незважаючи на перепони з боку влади, хтось із представників православної церкви зумів потрапити до Сербії і в загальних рисах донести зміст резолюції зборів 13 лютого 1923 р. У черговому дописі Досифея до патріарха Дмитрія від 31 березня того ж року дане питання розкривається більш точно. Виявляється, що в середині березня до Сербії дійсно прибув лише ієромонах Матфей (Вакаров), бо інші делегати не отримали візу. Він подав звіт Синоду СПЦ та був на особистій аудієнції у патріарха, але змушений був повернутися на батьківщину, через обов'язки на сільській парафії³⁴.

О. Геровський та К. Прокоп прибули до Белграду тільки наприкінці березня 1923 р. 31 березня вони були прийняті членами Синоду – єпископами Досифеєм (Васичем) (Нішським), Миколаєм (Велимировичем) (Охридський) та Йосифом (Цвійовичом) (Бітольський). В Архіві Синоду СПЦ зберігся протокол даної зустрічі, який містить основні клопотання делегатів та підсумки перемовин. Сербські архієреї підтримали прохання О. Геровського та К. Прокопа щодо призначення адміністратором Карпаторуської православної церкви єпископа Сергія (Корольова) і звернулися до патріарха за остаточним рішенням³⁵. До названого документи було додано протокол зборів в с. Іза від 13 лютого 1923 р. та лист О. Геровського, в якому більш детально описана ситуація на Підкарпатській Русі. Голова делегації наголошував, що

³⁰ ДАЗО. Ф. 15. Оп. 3. Спр. 644. Арк. 9.

³¹ Там само.

³² Сергій (Цьока), ієромонах. Указ. сочин. С. 206.

³³ Archiv úřadu eparchiální rady olomoucko-brněnské eparchie Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku, Olomouc (далі – AUEROBE Olomouc). F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Srbská církev. Лист єпископа Досифея (Васича) до єпископа Горазда (Павліка), 21.03.1923. Арк. 2.

³⁴ АСАС. Лист єпископа Досифея (Васича) до патріарха Дмитрія (Павловича), 31.03.1923. Арк. 1.

³⁵ АСАС. Протокол засідання членів Синоду СПЦ, 31.03.1923 Арк. 1–3.

репрезентовані ним православні парафії визнають своїм єпископом Досифея, але через його зайнятість на посаді члена Синоду просять призначити йому помічника-адміністратора. Пропонуючи на цю посаду єпископа Сергія, автор листа повідомляв про його тривалі контакти з православним закарпатцями. «Намъ Преосвященный Сергій давно извѣстенъ, т.к. онъ былъ долгое время настоятелемъ Яблочинскаго монастыря (въ Холамщинѣ), въ которомъ воспитывались всѣ наши іеромонахи еще задолго до войны. Он всегда былъ близокъ намъ. Мы всѣ любили и любимъ его за его доброту и за его хорошее отношеніе къ нашей Карпаторусской Православной Церкви, и мы убеждены, что Преосвященный Сергій былъ бы самымъ подходящимъ лицомъ на постъ администратора»³⁶. О. Геровський також зазначав, що єпископ Сергій був висланий поляками із Холамської єпархії та перебуває у Празі, де виконує обов'язки приходського священника російської православної общини. У листі висловлювалася впевненість, що «Высокопреосвященный Митрополитъ Евлогій, которому какъ уполномоченному Святейшаго Патріарха Всероссійскаго Тихона подчиненъ Преосвященный Сергій, согласится на то, чтобы Преосвященный Сергій принялъ бы постъ администратора Карпаторусской Православной Церкви»³⁷. У разі згоди Синоду СПЦ на запропоновану кандидатуру, делегати брали на себе обов'язок провести перемовини з митрополитом Євлогієм та єпископом Сергієм щодо залагодження даного питання. Влада майже не володіла інформацію про результати поїздки делегації до Сербії. У листі окружного начальника з Хусту до Президії жупанатського уряду в Великому Севлюші від 4 травня 1923 р. зазначається, що «предмет переговорів депутації зберігається в таємниці». Спираючись на чутки, чиновник інформував про нібито домовленості призначити єпископом Підкарпатської Русі чеського православного священника³⁸.

Єпископ Досифей вважав призначення Сергія адміністратором на Підкарпатську Русь цілком прийнятним виходом із кризи. Діяльність архієрея сербський делегат називав цілком лояльною, наголошуючи на абсолютному визнанні з боку митрополита Євлогія прав СПЦ на Карпаторуську церкву³⁹. У листі до патріарха від 4 квітня 1923 р. Досифей наводив ряд причин, котрі мали переконати главу СПЦ у необхідності призначити помічника для підкарпатських православних. Першою причиною він називав погіршення ситуації в краї, поглиблення протиріччя в середовищі духовенства тощо. Другою причиною була зайнятість архієрея в Синоді СПЦ та Ніпській єпархії. І нарешті, третьою причиною, була нестача фінансування для здійснення частих поїздок на Підкарпатську Русь. Характеризуючи постать єпископа Сергія, Досифей звертав увагу на його якості як архієрея так і місіонера. «А оскільки він зараз майже не має особливо важливих занять у Празі, я вирішив

³⁶ АСАС. Лист О. Геровського до Синоду СПЦ, 31.03.1923. Арк. 3.

³⁷ Там само. Арк. 4.

³⁸ ДАЗО. Ф. 15. Оп. 3. Спр. 644. Арк. 11.

³⁹ АСАС. Лист єпископа Досифея (Васича) до патріарха Дмитрія (Павловича), 31.03.1923. Арк. 1.

попросити його за братську послугу: хай прийме на себе обов'язки мого помічника, адміністратора єпархії Карпаторуської, але з тим, щоб діяти у всьому гармонійно і у братській згоді зі мною. Я зберігаю і надалі всі права єпископа Карпаторуської православної церкви»⁴⁰. Таким чином, за пропозицією О. Геровського єпископ Досифей фактично погоджувався на тимчасову передачу влади на Підкарпатській Русі в руки російського архієрея, котрий підпорядковувався патріарху Тихону.

Позаяк Центральний православний комітет (далі – ЦПК) фактично втратив авторитет і не міг виконувати у повній мірі організаційні функції щодо інституційного впорядкування православної церкви, його було вирішено реформувати. Окремі дослідники вважають ці дії наслідком перемовин Досифей-Геровський⁴¹. На нашу думку, ліквідація ЦПК стала реакцією на хіротонію архієпископа Савватія та незгоди серед членів даної організації. 29 квітня 1923 р. до с. Буштино було скликано збори делегатів із 64 православних парафій. Слід виокремити дві головні рішення, які мали важливе значення для функціонування церкви. 1. Обрано Центральний виконавчий комітет Карпаторуської православної церкви (далі – ЦВК). До його складу було введено 16 осіб⁴², а головою обрано О. Геровського⁴³. 2. Поставлено вимогу до православних священників заявити письмово про визнання всіх рішень ЦВК, «который избранъ упомянутымъ собраніемъ представителей православныхъ общинъ, и которому это собраніе передало полноту власти»⁴⁴. Для духовенства відводився термін в три дні, за який час вони повинні були надіслати відповідні документи на ім'я секретаря ЦВК Д. Симулика. У разі відмови визнати повноваження комітету священники могли втратити посаду та «будуть принуждены оставить занимаемые ими приходы»⁴⁵. За повідомленням шефа Політичного управління Підкарпатської Русі від 9 червня 1923 р., напередодні зборів «О. Геровський розвинув агітацію на користь єпископа Досифея, щоб той став єпископом на Підкарпатській Русі»⁴⁶. Делегати дійсно обговорювали питання щодо обрання постійного єпископа для Карпаторуської православної церкви. Згідно із звітами жандармського управління в Буштині, серед присутніх

⁴⁰ АСАС. Лист єпископа Досифея (Васича) до патріарха Дмитрія (Павловича), 4.04.1923. Арк. 2.

⁴¹ Поп Д., Волошин Т. История Подкарпатской Руси через призму христианских идей. Ужгород, 2010. С. 214.

⁴² Іван Тиводар, Михайло Куцина, Дмитро Андрішин, Георгій Опіар, Василь Величко, Дмитро Симулик, Іван Липей, Михайло Панько, Степан Мокар, Василь Андрашко, Юрій Недзбайло, Іван Сегяник, Кирило Прокоп, о. Андрій Рацин, О. Геровський та один представник від чоловічого монастиря в с. Іза. 1 травня 1923 р. від монастиря членом ЦВК було обрано ігумена Олексія (Кабалюка).

⁴³ АСАС. Протокол зборів представників православних громад в с. Буштино, 29.04.1923. Арк. 1.

⁴⁴ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Srbská církev. Лист секретаря ЦВК Д. Симулика та уповноваженого зборів духовенства ієромонаха Амфілохія (Кеміня) на ім'я священника Георгія Кеніза, 2.05.1923. Арк. 1.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Národní archiv, Praha (далі – NA Praha). F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. č.j. 5145/263.23. Шеф Політичного управління до Президії МВС у Празі, 9.06.1923.

виділилося три фракції: 1) виступали за кандидатуру Досифея; 2) пропонували підтримати архієпископа Савватія; 3) вимагали висвячення архієрея з місцевих ієромонахів⁴⁷.

1 травня 1923 р. у тому ж населеному пункті було скликано загальні збори православних священиків та ієромонахів. На зібрання прибуло 15 осіб та 3 чол. передали письмові довіреності. Крім того, на засіданні були присутні члени ЦВК. У протоколі зборів зазначено, що право голосу мали тільки представники духовенства. На початку засідання О. Геровський прозвітував про результати поїзди делегації до Сербії та про збори 29 квітня 1923 р. Важливим є витяг із доповіді О. Геровського, який стосувався відношення представників православних громад до архієпископа Савватія. Зокрема, він зазначав: «Мы не отвергаемъ помощи архієпископа Савватія, не отвергаемъ покровительства, которое онъ намъ предлагаетъ, и мы будемъ ему благодарны, если епископъ Сергій приѣдетъ въ Карпатскую Русь при его содѣйствіи. Но мы не признаемъ юрисдикціи пражскаго архієпископа, т.е. власти пражскаго архієпископа и его преемниковъ надъ карпаторусскою церковью»⁴⁸. З наведеної цитати напрошується висновок, що О. Геровський проводив перемовини з архієпископом Савватієм. Учасниками зборів було одностайно затверджено резолюцію, яка підтримала рішення зборів мирян від 29 квітня. Згідно із протоколом, що зберігається в Архіві Синоду СПЦ в Белграді, духовенство уповноважувало ЦВК «довести до конца організацію Карпаторусскої православної церкви и дѣйствовать и выступать отъ имени Карпаторусскої православної церкви во всѣхъ вопросахъ»⁴⁹. У кореспонденції єпископа Горазда (Павліка) міститься інформація то те, що голова ЦВК зустрічався з архієпископом Савватієм у Празі⁵⁰, а пізніше їздив до Стамбула на аудієнцію до патріарха⁵¹. Результати даної діяльності буде розглянуто нами в окремій публікації. Отже, отримавши повноваження представляти православну церкву на Підкарпатській Русі, О. Геровський почав досить активно діяти.

На початку травня 1923 р. голова ЦВК намагався залучити єпископа Горазда до здійснення кількох рукоположень підкарпатських кандидатів. У листі від 2 травня 1923 р. О. Геровський повідомляв, що до Оломова направляються монах Борис (Петро Мидляк) та Михайло Мачка. Згідно із документом, названих осіб планував висвятити єпископ Досифей, але вони не могли поїхати до Сербії через відсутність закордонних паспортів⁵². В архіві єпископа Горазда зберігається особисте клопотання монаха Бориса, в якому той повідомляє

⁴⁷ Národní archiv, Praha (далі – NA Praha). F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. č.j. 5145/263.23. Шеф Політичного управління до Президії МВС у Празі, 9.06.1923.

⁴⁸ АСАС. Протокол зборів представників православного духовенства в с. Буштіно, 1.05.1923. Арк. 1.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Podkarpatská Rus. Лист О. Геровського до єпископа Горазда (Павліка), 2.05.1923.

⁵¹ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Srbská církev. Лист єпископа Досифея (Васича) до єпископа Горазда (Павліка), 15.05.1923.

⁵² AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Podkarpatská Rus. Лист О. Геровського до єпископа Горазда (Павліка), 2.05.1923.

подробниці своєї біографії. Виявляється, що він був уродженцем с. Рибники (нині Бережанського району Тернопільської області), навчався в гімназії в Тернополі та духовній семінарії в Тулі. Після Першої світової війни емігрував із Польщі на Підкарпатську Русь⁵³. Із супровідного листа ієромонаха Амфілохія довідуємося, що Мицяк вже два роки перебував в монастирі в с. Іза як послушник та виконував обов'язки писаря⁵⁴. З невідомих нам причин, єпископ Горазд не зміг рукопокласти названих вище кандидатів. Їх висвячення відбулося на початку червня 1923 р. під час чергового візиту єпископа Досифея.

Єромонах Сергій (Цюка) писав, що прихильники сербської юрисдикції після Пасхи (8 квітня) 1923 р. відправляли до єпископа Досифея свого представника в особі ієромонаха Амфілохія. Архієрей «принял его очень радушно и обещал приехать в Карпатскую Русь»⁵⁵. У згаданому вище листі О. Геровського до єпископа Горазда від 2 травня 1923 р. вказувалося також про спробу переконати «Преосвященнаго Досифея въ необходимости его поѣздки къ намъ»⁵⁶. Безперечно, що сербський архієрей розумів складність ситуації, в якій опинилася Карпаторуська православна церква. У одному із листів до Оломоуца знаходимо цитату, що його думки постійно в «Чехах і на Карпатській Русі»⁵⁷. Однак, черговий візит єпископу вдалося реалізувати лише наприкінці травня. За повідомленням офіційного видання сербської патріархії – часопису «Гласник», Досифей відбув до ЧСР для освячення православного храму в м. Худобин⁵⁸. У дійсності мова йде про освячення наріжного каменю під новий храм на честь св. Кирила та Мефодія, будівництво якого було завершено в 1925 р.⁵⁹

29 травня 1923 р. у супроводі голови ЦВК єпископ Досифей прибув до м. Хуст⁶⁰. Від імені православної общини гостей вітав староста Василь Величко⁶¹. Великосевлюський жупанат видав 7 червня 1923 р. розпорядження до всіх головних службних урядів та поліцейного комісаріату в Хусті з вимогою подати якнайшвидше детальну інформацію про перебування сербського делегата. «Я прошу негайно повідомити, де єпископ Досифей у тих місцевостях затримувався, як довго там залишався, з якими особами зустрічався, де були

⁵³ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Podkarpatská Rus. Лист монаха Бориса (Мицяка) до єпископа Горазда (Павліка), 4.05.1923.

⁵⁴ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Podkarpatská Rus. Лист ієромонаха Амфілохія (Кеміня) до єпископа Горазда (Павліка), 4.05.1923.

⁵⁵ Сергій (Цюка), ієромонах. Указ. сочин. С. 216.

⁵⁶ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Podkarpatská Rus. Лист О. Геровського до єпископа Горазда (Павліка), 2.05.1923.

⁵⁷ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Srbská církev. Лист єпископа Досифея (Васича) до єпископа Горазда (Павліка), 15.05.1923.

⁵⁸ Ї. Пр. Еп. Нишки Г. Доситеј // Гласник. 1923. 15 (28) маја. С. 155; Освећење првог Чехо-словачког храма // Гласник. 1923. 15 (28) маја. С. 157.

⁵⁹ Urválek R. Litovel a okolí: kraj, který máme rádi. 1. vyd. Olomouc: Petr Baštan, 2006. S. 102.

⁶⁰ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 104. Арк. 6; Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 1886. Inv. č. 584, č. 411/23, 9.06.1923.

⁶¹ ДАЗО. Ф. 41. Оп. 4. Спр. 68. Арк. 1.

проведені за його участі збори та яка мета його подорожі»⁶². Про пересування на території Підкарпатської Русі та місіонерську діяльність владики ми можемо дізнатися із звітів шефа Політичного управління Франтішека Благі, відомостей Шкільного Реферату та віцегубернатора.

Важливі факти також містить періодика, яка активно слідувала за роботою Досифея. Бренські «Lidové noviny» повідомляли, що єпископ відвідав ряд православних церковних громад⁶³. За інформацією ужгородського часопису «Русская Земля», 3 червня 1923 р. Досифей прибув до с. Бедевля (округ Тересва). «У входа в село владыка былъ встрѣченъ крестнымъ ходомъ, съ которымъ онъ, при звоне колоколовъ, направился къ церкви... Передъ церковью владыку встрѣтили мѣстный священникъ о. Боголѣпъ и членъ ц. и. комитета о. А. Рацинъ и многочисленно собравшійся народъ. О. Боголѣпъ привѣтствовалъ владыку краткой речью, въ которой онъ высказалъ отъ имени народа радость, что наконецъ пріѣхалъ давножданый нашъ владыка»⁶⁴.

Якщо періодика цікавила більше помпезність літургії та святкове богослужіння в храмі, то політичні органи звертали увагу на дещо інші речі. У звіті шефа Політичного управління повідомлялося, що Досифей приїхав до вищеназваного населеного пункту у супроводі чотирьох православних священників. «Виконав богослужіння в греко-католицькому храмі, відібраному православними, за участі півтори тисячі людей з Бедевлі та довколишніх сіл, переважно з Вільхівців»⁶⁵. Особливо чехословацький чиновник звертав увагу на зміст проповіді єпископа. Останній говорив про історію виникнення православної церкви, про місію Кирила та Мефодія в Моравії тощо. «Свободу принесли на Підкарпатську Русь брати Чехи, Росіяни та Сербі, тому Підкарпатські Русини повинні бути вдячні всім братам Слов'янам за свободу» – підсумовував Досифей⁶⁶. Газета «Русская Земля» відмічала, що виголошене слово справило на присутніх глибоке враження⁶⁷. Ф. Блага звертав увагу, що єпископ ні словом не згадав про Чехословацьку Республіку. Це твердження у звіті єдине підкреслено пунктиром⁶⁸. Із документів також відомо, що після сербського гостя перед присутніми виступав О. Геровський. Голова ЦВК закликав селян зорганізуватися і бути вірними православної церкви. Він також переконував присутніх, що свободу для них, нібито «принесли Росіяни, які воювали за звільнення Підкарпатської Русі проти Німеччини та Угорщини»⁶⁹. Зрозуміло, що такі висловлювання не зовсім імпонували чехословацькій владі.

Під час червневого візиту єпископа Досифея з ним стався прикрий випадок, про який згадує сербська дослідниця Раділа Радіћ⁷⁰, П. Марек⁷¹ та

⁶² ДАЗО. Ф. 41. Оп. 4. Спр. 68. Арк. 1 зв.

⁶³ Biskup Dositej na Podkarpatské Rusi // Lidové noviny. 1923. 10 června. Rano. S. 2.

⁶⁴ Преосвященный Досифей – въ Карпатской Руси // Русская Земля. 1923. 7 июня. С. 3.

⁶⁵ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 104. Арк. 12 зв.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Преосвященный Досифей – въ Карпатской Руси // Русская Земля. 1923. 7 июня. С. 3.

⁶⁸ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 104. Арк. 12.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Радіћ Р. Српска Православна Црква и Православље у Чехословачкој // Христу веран до смрти. С. 58.

О. Геровський. О. Геровський писав: «Раз его даже арестовали на железнодорожной станции в Хусте чешские сыщики на том будто-бы основании, что они не знали, кто он такой. Арестовали его, невзирая на то, что он показал им свой дипломатический сербский паспорт с чешской визой и письмо белградского чешского посланника, в котором он просил чешские власти идти навстречу епископу Досифею, так как он делегат сербского патриарха. Не помогло епископу Досифею и то, что с ним был д-р А. Геровский, председатель Центрального Комитета Православных Общин, о котором чешские сыщики не могли сказать, что они его не знают. На его протесты сыщики ему сказали, чтобы он не мешал их «официальной деятельности». Владыку Досифея повели с вокзала в хустскую полицию, где его продержали четыре часа, пока в соседней комнате шли телефонные разговоры, очевидно с высшим начальством. Чехи это сделали очевидно для того, чтобы подорвать авторитет православной церкви, показав народу, что полиция может безнаказанно арестовать православного епископа, делегата сербского патриарха. Епископ Досифей отказался подать жалобу на действия полиции. А на жалобу центрального Комитета Православных Общин не последовало никакого ответа»⁷². Наведені свідчення аж ніяк не вписувалися в задекларовані чехословацьким урядом обов'язки поважати релігійні права громадян в державі.

Важливим етапом інституційного розвитку православної церкви стало засідання ЦВК та скликання загальних зборів духовенства 5 червня 1923 р. в с. Іза. У роботі комітету, який зібрався опівдні в приходському домі, взяло участь 9 його членів. Крім того, було запрошено уповноважених зборів православного духовенства, яке відбувалося в с. Буштино 1 травня 1923 р. (ієромонах Амфілохій та о. А. Губяк). Після звіту голови ЦВК про результати поїздки до Праги, Белграду та Константинополя, учасники засідання ухвалили ряд резолюцій: 1) домагатися всіма засобами приїзду епископа Сергія на Підкарпатську Русь; 2) у разі неможливості виконання даного плану, просити Синод СПЦ про призначення вікарія із сербських кандидатів, з обов'язковим проживанням на території єпархії; 3) створити консисторію, згідно із Статутом затвердженим Архієрейським Собором СПЦ⁷³.

О 16 годині в тому ж приходському домі епископ Досифей відкрив собор духовенства. Згідно із протоколами засідання, до с. Іза прибуло 17⁷⁴ священнослужителів та ще 3⁷⁵ передали свої довіреності. Сербський делегат у своєму слові охарактеризував розвиток православної церкви в Підкарпатській Русі після приєднання краю до ЧСР та прояснив роль СПЦ у процесі організації церковної структури. На зборах було підняте питання щодо

⁷¹ Marek P. «Obtížný cizinec». S. 281.

⁷² Геровский А. Православная церковь под чехами // Пути истории. Под. ред. О. А. Грабаря. Нью-Йорк, 1979. Т. 2. С. 65.

⁷³ АСАС. Протокол засідання ЦВК в с. Іза, 5.06.1923. Арк. 1.

⁷⁴ Ігумен Олексій (Кабалюк), ієромонахи: Матфей (Вакаров), Амфілохій (Кемінь), Пантелеймон (Кундря), Борис (Мидляк), Димитрій (Кемінь), Михаїл (Сомош), Мойсей (Костянець), священники: М. Мейгеш, І. Ілечко, А. Губяк, Г. Опаленик, І. Сидор, Л. Ольховий, В. Опіар, М. Мачка, Г. Русинко.

⁷⁵ Д. Беляков, А. Криницький, В. Колочавин.

запрошення єпископа Сергія на посаду вікарія. За словами О. Геровського, якого також запросили на зібрання, російський архієрей погодився приїхати на Закарпаття і увійти під сербську юрисдикцію. У протоколі зазначено, що Досифей вказав присутнім на необхідність організації церкви на основі Статуту, для чого запропонував обрати консисторію. У результаті голосування було обрано представників до церковного, просвітницького та економічного відділів⁷⁶. До церковного відділу увійшли: ігумен Олексій (Кабалюк) (голова), о. І. Ілечко, о. М. Мейгеш, о. А. Губяк, ієромонах Матфей (Вакаров), заступники – ієромонах Амфілохій (Кемінь), о. А. Криницький, о. С. Баган, секретар – ієромонах Борис (Мидляк). До просвітницького та економічного відділів обрали: о. Л. Ольхового та о. А. Рацина. Третього члена повинні були делегувати із складу церковного відділу. Після виборів єпископ Досифей окреслив перед Духовною консисторією цілий ряд завдань, котрі було потрібно реалізувати в найближчій перспективі. Серед них – збір точних відомостей про кількість приходів, вірників та стан церковного майна, збір коштів на відкриття духовної школи тощо. Щодо фінансового аспекту, серед можливих джерел доходів вказувалося виготовлення та реалізація свічок, продаж вина, податки на церковне майно, збір пожертв в храмах під час богослужіння і т.д. Наприкінці засідання, голова консисторії ігумен Олексій закликав присутніх об'єднатися навколо СПЦ та її делегата єпископа Досифея⁷⁷. За повідомленням газети «Русская Земля», при консисторії планувалося додатково створити спеціальну комісію, яка повинна була піддавати іспитам кандидатів на висвячення в священний сан⁷⁸.

Учасники зборів відіслали на ім'я патріарха СПЦ Дмитрія «Меморандум-прошення», в якому просили передати «Вашей Святости и св. Правосл. Синоду Сербскому выражения сердечной благодарности за оказываемые Вашимъ Предстоятельствомъ намъ духовно-нравственнаго многократнаго, цѣннаго руководительства – содействія, Св. Православнаго дѣла въ Богохранимой странѣ нашей и благовольтъ принять чувства вѣчной, задушевной преданности и сыновней Любви от имени всего Духовенства и съ нимъ Народа Православной, Славянской, Карпатской Руси»⁷⁹. Поставлені під листом свідчили про однозначну підтримку сербської юрисдикції.

Щодо єпископа Сергія (Корольова), то у нашому розпорядженні відсутні документи, які б пояснювали причину відмови Синоду СПЦ у його призначенні своїм адміністратором. Можемо висунути гіпотезу, що чехословацький уряд

⁷⁶ Організація автономної карпаторусської православної церкви // Русская Земля. 1923. 7 іюня. С. 3; Biskup Dositej na Podkarpatské Rusi // Lidové noviny. 1923. 10 června. Rano. S. 2.

⁷⁷ АСАС. Протокол зборів духовенства автономної Карпаторусської православної церкви в с. Іза, 5.06.1923. Арк. 1–3; Архів Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза-Карпуглаш Хустського району Закарпатської області. Книга Протоколівъ въ Свято-Николаевскомъ монастыре съ 1921 года. Протокол №6 від 5 червня 1923 р. Арк. 1–5.

⁷⁸ Церковный отдѣлъ духовной консисторіи авт. к.-р. прав. церкви // Русская Земля. 1923. 14 іюня. С. 3.

⁷⁹ АСАС. Меморандум-прошення на ім'я патріарха Дмитрія (Павловича), с. Іза, 5.06.1923. Арк. 1–2.

заблокував висловлені О. Геровським та єпископом Досифеєм ініціативи. Крім того, очевидно серби побоювалися поширення російського впливу на Підкарпатській Русі. Після червня 1923 р. ми не зустрічаємо згадок про повернення до даного питання, що свідчить про відмову від його реалізації.

Вже 8 червня 1923 р. інформація про створення та склад Духовної консисторії була надіслана до Цивільного управління Підкарпатської Русі⁸⁰. Через тиждень документ було взято до відома Політичним управлінням та передано до Шкільного Реферату⁸¹. 19 червня 1923 р., покликаючись на звіт окружного уряду в Хусті, Ф. Блага повідомляв про розміщення канцелярії новоутвореної Духовної консисторії в приміщенні церковної школи, котра не діяла з 1919 р.⁸². Архімандрит Олексій (Кабалюк) просив керівництво Цивільного управління в майбутньому звертатися по всіх справах, що стосуються «автономной карпаторусской православной церкви, ея духовенства и ея членовъ, въ консисторію и, въ частности, сообщать о всѣхъ правительственныхъ распоряженіяхъ и прочихъ мѣрахъ, имеющихъ отношеніе къ нашей церкви, ея духовенству и ея членамъ»⁸³.

Досить фрагментарні відомості про подальшу діяльність єпископа Досифея на Підкарпатській Русі після заснування Духовної консисторії. У звіті шефа Політичного управління Ф. Блага до Президії Міністерських Ради від 9 червня 1923 р. вказано, що сербський делегат перебував на території єпархії 10 днів (до 7 червня), проживаючи в чоловічому монастирі в с. Іза. У тому ж документі знаходимо інформацію, що у Досифея був у наявності паспорт із візою чехословацького посольства у Белграді, термін якої спливав 23 серпня 1923 р. Крім того, він мав на руках супровідний лист від посла Яна Шеби⁸⁴. Тобто, мова йде про ті самі папери, які згадуються у спогадах О. Геровського про затримання сербського архієрея для з'ясування особи. У той же час, у листі віцегубернатора та шкільного референта до Праги від 5 липня 1923 р. мова йде вже про 14 днів⁸⁵ (до 11 червня). У праці ієромонаха Сергія (Цьоки) два рази згадано, що «єпископ Досифей... в половине июня того же года снова уехал в Югославию»⁸⁶.

Спробуємо прослідкувати діяльність єпископа в цей час і з'ясувати точну дату його від'їзду до Сербії. Наступного дня після собору духовенства – 6 червня 1923 р., за інформацією часопису «Русская Земля», в храмі Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза архієрей звів в сан архімандрита ігумена Олексія (Кабалюка). Під час «торжественного акта Преосвященный Досифей снялъ съ себя митру и возложилъ ее на голову отца Алексія». У той же день у сан протоієрея було зведено настоятеля приходу в с. Великі Лучки – о. І.

⁸⁰ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 104. Арк. 8.

⁸¹ ДАЗО. Ф. 63. Оп. 2. Спр. 321. Арк. 40-40 зв.

⁸² ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 104. Арк. 10.

⁸³ Там само. Арк. 8.

⁸⁴ Там само. Арк. 6.

⁸⁵ NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. č.j. 5928/263.23. Віцегубернатор та шкільний референт до ПМР, 5.07.1923.

⁸⁶ Сергій (Цьока), ієромонах. Указ. сочин. С. 216.

Глечка ⁸⁷. 7 червня було відправлено архієрейську літургію в с. Монастирець Хустського округу ⁸⁸. Повертаючись до с. Іза владика відвідав сусіднє с. Липча (округ Довге) ⁸⁹, де оглянув сільський храм ⁹⁰. Продовжуючи лінію по збільшенню кількості духовенства та попри заборону чехословацької влади, єпископ Досифей здійснив кілька рукопокладень. 31 травня 1923 р. він рукоположив ієродиякона Пантелеймона (Кундрю) в сан ієромонаха ⁹¹; 1-2 червня – монаха Бориса (Мидляка) в сан ієродиякона та ієромонаха ⁹²; 2 червня – Михайла Мачку в сан священника ⁹³. У період з 3 по 6 червня – висвятив Василя Опіара ⁹⁴ та Георгія Русинко ⁹⁵ в сан священника, монахів Варлаама (Савинця) ⁹⁶ та Даміана (Биня) ⁹⁷ в сан ієродияконів. Це були не останні свячення закарпатців у 1923 р. Відомо, що в Белграді 7 липня єпископом Йосифом (Цвйовичем) було висвячено в сан ієромонаха Єфрема (Іваняса) ⁹⁸, а 3 грудня того ж року єпископ Досифей рукопоکлав у сан ієромонаха Євфимія (Прокопа) ⁹⁹. Обидва ченці пройшли курс навчання в чернечій школі в Сербії.

Чергова місія єпископа Досифея обурила віцегубернатора Підкарпатської Русі. Із листа до Президії Міністерської Ради від 5 липня 1923 р. довідуємося, що місцева державна влада взагалі не володіла інформацією про дану поїздку. Петро Еренфельд наполягав, щоб у майбутньому жоден іноземний єпископ не був допущений до країни без відома відповідних компетентних органів на Підкарпатській Русі. Аналізуючи наслідки діяльності сербського делегата, віцегубернатор закидав йому «свячення непідготовлених селян на священників, створення єпархії в Хусті та консисторії» ¹⁰⁰. За словами чиновника, Досифей за

⁸⁷ Изъ жизни автономной карпаторусской православной церкви // Русская Земля. 1923. 21 июня. С. 4.

⁸⁸ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 104. Арк. 12.

⁸⁹ Нині село в Хустському районі Закарпатської області.

⁹⁰ NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. č.j. 5392/263.23. Віцегубернатор та шеф політичного управління до ПМР, Президії МВС, Канцелярії ПР, 19.06.1923; ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 104. Арк. 6; Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 1886. Inv. č. 584, č. 441/23, 19.06.1923.

⁹¹ Архів Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза-Карпутлаш Хустського району Закарпатської області. Список и точное описание братии, живущих и живших в монастыре Святителя о. Николая, что при с. Иза, округа Хустского, в Карпатской Руси. Арк. 6.

⁹² ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 104. Арк. 17; NA Praha. F. MŠ. Sig. 47 III. Kart. 3884. č.j. 102159. Шкільний референт до MS, 25.08.1923.

⁹³ ДАЗО. Ф. 21. Оп. 9. Спр. 957. Арк. 4

⁹⁴ ДАЗО. Ф. 21. Оп. 9. Спр. 958. Арк. 5; ДАЗО. Ф. 21. Оп. 9. Спр. 1194. Арк. 20.

⁹⁵ ДАЗО. Ф. 21. Оп. 9. Спр. 1263. Арк. 26 зв.

⁹⁶ Архів Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза-Карпутлаш Хустського району Закарпатської області. Список и точное описание братии, живущих и живших в монастыре Святителя о. Николая, что при с. Иза, округа Хустского, в Карпатской Руси. Арк. 10.

⁹⁷ Там само. Арк. 13.

⁹⁸ Там само. Арк. 8.

⁹⁹ Там само. Арк. 7.

¹⁰⁰ NA Praha. F. PMR. Sig. 262. Kart. 142. č.j. 5928. Віцегубернатор та шкільний референт до ПМР, 5.07.1923; AMZV Praha. F. Sekce II (1919–1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», 5.07.1923.

період перебування на території краю, знищив всю «довго та повільно створювану нами законну організацію православної церкви в межах Чехословацької Республіки»¹⁰¹. Мається на увазі, звичайно, юрисдикція архієпископа Савватія. Аналіз листування МШІНО з МЗС дає підстави стверджувати, що шкільне відомство було налаштовано проти діяльності Досифея та пропонувало обмежити його візити до ЧСР. У той же час, за словами П. Марека, МЗС дотримувалося відмінної позиції щодо даного питання. Виявляється, що югославське посольство повідомляло про поїзку сербського делегата, однак, в МЗС дану інформацію взяли до відома, не вважаючи за потрібне передавати її іншим міністерствам¹⁰². Отже, в самому чехословацькому уряді не було вироблено єдиної думки щодо продовження діяльності СПЦ в країні.

Непослідовна політика в Празі викликала закономірну реакцію сербської патріархії та владних кругів в Белграді. Чехословацький посол Я. Шеба 19 липня 1923 р. інформував МЗС про погіршення ситуації, яка виникла після візиту до Королівства сербів, хорватів і словенців (далі – КСХС) О. Геровського та делегації на чолі з єпископом Гораздом (Павліком). Під час зустрічі із патріархом, на якій був присутній і єпископ Досифей, глава СПЦ запевнив посла, що «СПЦ ніколи не думала проводити пропаганду на чужих землях на свою користь». Навпаки, «коли чехословацька влада в 1920 р. попросила вислати до країни єпископа і священників для організації православної церкви, зробила це охоче, проте вона не усвідомлювала, що той самий уряд незабаром стане перешкодою для організації чехословацької православної церкви, котру сербська церква хотіла організувати»¹⁰³. У тексті документу також йдеться про хіротонію в Стамбулі, яку сербський патріарх вважав наслідком клопотання чехословацького уряду.

Як вже вказувалося вище, місцева влада в особі віцегубернатора і Шкільного Реферату критикувала діяльність єпископа Досифея та покладала на нього відповідальність за неупорядкованість православної церкви. На шпальтах брненського часопису «*Lidové poviny*» шкільний референт висловив власну думку щодо ситуації в релігійному житті краю. «Найбільшою помилкою в цих умовах, – писав Й. Пешек, – є повна дезорганізація православних, і хто в цьому винен? Лідери цього руху. Інтелігенти, які стояли на чолі Центрального православного комітету протягом чотирьох років, хоча і до цього закликали, – навіть не розробили належного статуту для православних церковних громад... Говориться багато розмов, пишеться багато, але роботи мало»¹⁰⁴. Наведені у тексті статті тези, на нашу думку, є необ'єктивними. Вони більше схожі на спробу перекласти всю відповідальність за провал у проведенні державно-церковної політики на плечі православної церкви та її лідерів.

¹⁰¹ NA Praha. F. PMR. Sig. 262. Kart. 142. č.j. 5928. Віцегубернатор та шкільний референт до ПМР, 5.07.1923; AMZV Praha. F. Sekce II (1919–1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», 5.07.1923.

¹⁰² Marek P. «Obtížný cizinec». S. 231.

¹⁰³ AMZV Praha. F. Sekce II (1919–1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá». č.j. 127725. 19.07.1923.

¹⁰⁴ Pešek J. Kulturní otázky Podkarpatské Rusi // Lidové noviny. 1923. 29 července. s. 1.

Стаття Й. Пешека не була залишена поза увагою. З критикою основних положень допису виступив оломоуцький часопис «*Za pravdou*», редагований єпископом Гораздом. Розпочинаючи дискусію, автор визнавав, «що православний рух на Підкарпатській Русі ще не організований і, як наслідок, його десь вибило з колії» та порівнював ситуацію на Підкарпатській Русі з аналогічним етапом в розвитку Чехословацької церкви в 1920–1921 рр. «Однак не можна сказати, що вони не розробили статут для православних церковних громад. Справа в тому, що, навпаки, статут був розроблений на зборах делегатів усіх релігійних громад, що відбулися 19 серпня 1921 р в Ізі, затверджений і єпископом Досифеєм, який за згодою уряду обіймав посаду ординарія, одразу після зустрічі переданий Міністерству закордонних справ Чехословацької Республіки, бо єпископ Досифей міг офіційно вести переговори з нашим урядом лише через Міністерство закордонних справ. Невідомо, де застрягло питання про статут. Можливо, статут не влаштував наш уряд, але тоді слід було б очікувати, що уряд висловить свою думку та вкаже, яким чином він хотів би внести зміни до поданого статуту. Однак цього не сталося. Без статуту, однак, не вдалося легально організувати релігійні громади. Відсутність духовенства також є головною перешкодою для консолідації православного руху в Підкарпатській Русі. Тут також єпископ Досифей запропонував, якщо уряд погодиться, він спочатку відправить декількох сербських священнослужителів у Підкарпатську Русь... за чіну абсолютну лояльність щодо Чехословаччини він гарантував. На цю пропозицію взагалі не було відповіді. То хто сповільнив організацію?»¹⁰⁵. Отже, текст на шпальтах «*Za pravdou*», рішуче спростовував закиди шкільного референта, наголошуючи, що саме держава гальмувала процес інституційного впорядкування православної церкви.

У вересні 1923 р. ситуація почала ускладнюватися. На Підкарпатську Русь прибули архієпископ Саватій і єпископ Веніамін (Федченков)¹⁰⁶. Глава Духовної консисторії архімандрит Олексій скликав 24 вересня 1923 р. в Миколаївському монастирі в с. Іза нараду духовенства¹⁰⁷. Хід зборів можемо відтворити на основі протоколу, який підписало 18 осіб¹⁰⁸. На засіданні було зачитано кілька документів: 1) лист єпископа Досифея від 5 вересня 1923 р. із закликом «трудиться въ общеніи съ сербской Церковью»; 2) лист митрополита

¹⁰⁵ K roměřum církevním na Podkarpatské Rusi // *Za pravdou*. 1922. 14 srpna. S. 220.

¹⁰⁶ Детальніше про діяльність єпископа Веніаміна можна ознайомитися із публікацій: Бурега В. Єпископ Вениамин (Федченков) и православное движение в Закарпатье первой половины 1920-х годов // *Церковь и время*. 2003. № 1 (26). С. 214–271; Данилець Ю. Діяльність єпископа Веніаміна (Федченка) на Підкарпатській Русі (1923–1924 рр.) // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 21 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. Вегеш, С. Віднянський, Д. Данилюк та ін. – Ужгород: Вид-во УжНУ "Говерла", 2008. – С. 23–27; Данилець Ю. Нові документи про діяльність єпископа Веніаміна (Федченков) на Підкарпатській Русі у 1923–1924 рр. // *Русин*. 2011. №2. С. 52–69.*

¹⁰⁷ Данилець Ю., Марек П. О миссионерской деятельности владыки Досифея (Васича) на Подкарпатской Руси в 20-х годах XX века. С. 464.

¹⁰⁸ За прот. І. Ілечка підпис поставив о. Д. Беляков.

Євлогія (зміст не відомий); 3) телеграма Синоду СПЦ про відмежування від приїзду Веніаміна; 4) телеграма О. Геровського із Белграду «о томъ, что вопросъ о создавшемся положеніи у насъ, сейчасъ рѣшается въ Сербскомъ Соборѣ»¹⁰⁹. Відомо також про виступи архімандрита Олексія (Кабалюка), о., М. Мейгеша, о. А. Губяка, о. Д. Белякова. На пропозицію о. М. Мейгеша було ухвалено рішення звернутися до Синоду СПЦ та єпископа Досифея «съ подробнымъ описаніемъ положенія... и требовать немедленныхъ инструкцій»¹¹⁰.

Наступного дня до Сремських Карловець, де засідав Архієрейський Собор СПЦ, було відправлено доповідь за підписом архімандрита Олексія та ієромонаха Матфея. У документі описувалася складна ситуація, у якій опинилася православна церква на Підкарпатській Русі. Автори листа просили керівництво сербської церкви негайно вирішити питання щодо призначення постійного архієрея для Карпаторуської православної церкви¹¹¹. Очевидно, текст звернення було відвезений до Сербії особисто архімандритом Олексієм, адже відомо, що він разом з О. Геровським брав участь у роботі Архієрейського Собору¹¹². 6 жовтня 1923 р. названі вище діячі передали єпископу Досифею листа та клопотали донести патріарху, Синоду і Собору СПЦ ряд прохань щодо впорядкування православної церкви на Підкарпатській Русі. Крім клопотань, що стосувалися питання юрисдикції, делегати знову поверталися до розгляду можливості поставлення вікарного єпископа із числа місцевих ієромонахів. Разом з тим, від імені духовенства та вірників, автори листа просили єпископа Досифея і надалі залишатися Карпаторуським єпископом, «къ которому мы питаемъ глубокую благодарность за его неутомимые труды и полное доверіе»¹¹³. Останнім пунктом документу на котрий необхідно звернути увагу, було прохання про надання допомоги для відкритті духовної школи при монастирі в с. Іза та командировання щонайменше 2 вчителів з вищою богословською освітою¹¹⁴.

Можна стверджувати, що делегати із Хуста реально сподівалися на те, що Архієрейський Собор підтримає їхні клопотання. Голова ЦВК 9 жовтня 1923 р. писав єпископу Горазду: «Я теперь нахожусь въ Карловцахъ по случаю собора, который рѣшаетъ нашъ вопросъ. Есть полная надежда на то, что соборъ рѣшитъ вопросъ правильно, и что мы, наконецъ, будемъ имѣть єпископа, который будетъ жить постоянно въ Карпатской Руси»¹¹⁵.

¹⁰⁹ Архів Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза-Карпутлаш Хустського району Закарпатської області. Книга Протоколівъ въ Свято-Николаевскомъ монастыре съ 1921 года. Протокол №7 від 24 вересня 1923 р. Арк. 1–2.

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ АСАС. Доповідь Архієрейському Собору СПЦ від православного духовенства Підкарпатської Русі, 25.09.1923. Арк. 1–3.

¹¹² Спор о юрисдикціѣ над православными на Подкарп. Руси // Русин. 1923. 17 новембра. С. 3.

¹¹³ АСАС. Геровський о., Олексій (Кабалюк), архімандрит. Лист на ім'я єпископа Досифея (Васича), Сремські Карловці, 6.10.1923. Арк. 2.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ АУЕРОВЕ Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence duchovní. Лист О. Геровського до єпископа Горазда (Павліка), Сремські Карловці, 9.10.1923. Арк. 2.

Очевидно, що саме до цього періоду слід віднести недатований лист настоятеля домового храму на честь Різдва Пресвятої Богородиці в Сремських Кароловцях, митрофорного протоієрея Василя Виноградова до архієпископа Савватія, який зберігається в архіві в Оломоуці ¹¹⁶ та згаданий на с. 230 монографії П. Марєка ¹¹⁷. У документі згадано про приїзд та розмову з архімандритом Олексієм (Кабалюком), якого автор листа називав «лукавим» та не рекомендував йому довіряти. Прот. В. Виноградов припускав, що серби хотіли рукоположити архімандрита в єпископи, «на сей случай служилъ Патріархъ и два Архіерея и 6 священниковъ, но почему то дѣло было отменено уже во время Богослуженія» ¹¹⁸. Припускаємо, що на фоні звернень духовенства Підкарпатської Русі до Синоду та патріарха СПЦ, наведені чутки дійсно мали місце. У документі наведено ряд фактів, які російському священнику вдалося дізнатися від о. Олексія. Подана нижче цитата характеризує складну ситуацію, в якій опинилася Карпаторуська православна церква. «1) Онъ лично обиженъ до послѣдней степени, что онъ не Архіерей К-Руси. Не можетъ этого простить Митр. Антонію. Туземцы наши, кажется, хотятъ купить его Архіерействомъ. Его братья монастырская боится страшно лишиться своихъ приходовъ и скверного прибытка. Кромѣ того, очень обиженъ, что они борцы и страдальцы какъ будто остаются въ сторонѣ. 2) Хотя он и говоритъ, что онъ представляетъ правильное рѣшеніе вопроса о Кар. Руси только такое, что бы онъ – Кабалюкъ былъ «всему дѣлу голова», но думаю, что если бы Вы предложили ему викаріатство, принялъ ничтоже вопреки глаголя и значительно бы, по моему слабому разуменію, разрѣшилъ бы всякія тренія и ослабили бы оппозиціонное настроеніе. 3) Они очень боятся о. Червинки и если бы онъ ничего для нихъ не писалъ и не появлялся у нихъ, было-бы лучше. 4) Кабал. рисуеть дѣло такъ, что, если онъ приметъ Архіерейство отъ Сербовъ, онъ потомъ постепенно станеть Вашимъ. Въ послѣднемъ сомнѣваюсь. Этотъ 4-ый пунктъ онъ просилъ довести до Вашего свѣдѣнія, но подѣ величайшимъ секретомъ, что и исполняю» ¹¹⁹.

Стосовно Архієрейського Собору СПЦ, то він проводив роботу із 18 вересня по 5 листопада 1923 р. Всього було проведено 34 засідань та прийнято 180 рішень ¹²⁰. Участь у засіданнях Собору прем'єр-міністра Николи Пашича та цілого ряду міністрів свідчило про цілковиту підтримку сербською владою православної церкви. Поява античехословацьких настроїв під час роботи Собору можна прослідкувати через дипломатичне листування Я. Шеби з МЗС. 20 жовтня 1923 р. посол повідомляв до Праги про серйозну загрозу погіршення міждержавних стосунків з Белградом. «Посольство повністю усвідомлює всі такі неприємні наслідки продовження досі невизначеної церковної політики наших чиновників на Підкарпатській Русі і тому попереджає вчасно, щоб уникнути

¹¹⁶ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Srbská církev. Копія листа прот. В. Виноградова невідомому архієрею (очевидно Савватію) (б.д.). Арк. 1–2.

¹¹⁷ Marek P. «Obtížný cizinec». S. 230.

¹¹⁸ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Srbská církev. Копія листа прот. В. Виноградова невідомому архієрею (очевидно Савватію) (б.д.). Арк. 1.

¹¹⁹ Там само

¹²⁰ Св. Архијурејски Сабор // Гласник. 1923. 15 (28) октобра. С. 1.

очевидного відкритого напруження в наших нинішніх відносинах із КСХС, що, безумовно, не може бути в планах нашої зовнішньої політики»¹²¹. Обґрунтовуючи свої слова, дипломат прослідкував розвиток відносин Прага-Белград через призму православного руху починаючи із 1920 р. Повторюючи в основному тези листа від 19 липня 1923 р., Я. Шеба нагадував, що уряд обрав СПЦ саме через дружні відносини між країнами. «Не можна дозволити того, щоб склалося враження ніби нинішня влада безрозсудно показує на двері тому, кого вона колись запросила до свого будинку». Посольство не бралося оцінювати успіх місії єпископа Досифея, однак звинувачення у висвяченні неграмотних селян на священників Я. Шеба не вважав настільки авторитетним, «щоб воно могло призвести до принципової зміни напрямку церковної політики»¹²².

Побоювання чехословацького посланця були цілком виправдані. На початку листопада 1923 р. єпископ Досифей зробив доповідь про ситуацію на Підкарпатській Русі для членів Собору. Наведені у звіті факти обурили присутніх та викликали в «місцевій пресі кампанію проти уряду Чехословаччини за її церковно-політичну політику на Підкарпатській Русі і особливо щодо ставлення до єпископа Досифея»¹²³.

Текст виступу єпископа Досифея на Соборі нами не виявлено, однак зберігся його лист до владики Горазда від 8 листопада 1923 р. Сербський архієрей повідомляв рішення Собору про продовження боротьби за канонічні права та прямо звинувачував Прагу у підтримці нової юрисдикції¹²⁴. Офіційна позиція членів вищого органу СПЦ щодо становища православної церкви на Підкарпатській Русі була викладена у заяві, яку передали 18 листопада 1923 р. чехословацькому посольству у Белграді. Наступного дня її зміст телеграмою було надіслано до Праги¹²⁵. У тексті виділялося три головних пункти: 1) Сербська патріархія підтверджує свої історичні права на Підкарпатську Русь; 2) не визнає повноваження царградського патріархату та не сприймає призначення єпископа Веніаміна (Федченкова); 3) єпископ Досифей, як делегат патріархії, повинен відійти на Підкарпатську Русь¹²⁶. На думку посла, висловлена заява «викликає відкритий конфлікт між двома напрямками». Також Я. Шеба повідомляв про зустріч 19 листопада з міністром віросповідань Воїславом Яничем. Останній заявив чехословацькому дипломату, що

¹²¹ AMZV Praha. F. Sekce II (1919–1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá». č.j. 183561, 20.10.1923; NA Praha. F. PMR. Sig. 262. Kart. 142, 20.10.1923; ДАЗО. Ф. 29. Оп. 1. Спр. 560. Арк. 33–39.

¹²² Там само.

¹²³ Marek P. «Obtížný cizinec». S. 231.

¹²⁴ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Srbská církev. Лист єпископа Досифея (Васича) до єпископа Горазда (Павліка), 21.11.1923. Арк. 1–10.

¹²⁵ AMZV Praha. F. 35. Telegramy došlé a odeslané. Telegramy došlé. 1923. Telegramy č. 1201–1522. Evid.j. 36. Došlé č.j. 1337/23.

¹²⁶ Повідомлення про рішення Собору СПЦ з'явилося у чехословацькій пресі. Якщо одні часописи лише констатували факт (Tak vida! // Čech. 1923. 17 listopadu. S. 6; Srbský patriarchát a pravoslavi v Podkarpatské Rusi // Národní listy. 1923. 11 listopadu. S. 5), інші жорстко критикували уряд за виступ проти СПЦ (Večerní České Slovo, Русская Земля).

встановлення автокефальної церкви в Чехословацькій Республіці не повинно здійснюватися проти волі Белграду, а лише на основі домовленостей. Посол також звертав увагу на важкі наслідки цього курсу для громадськості та влади КСХС, особливо для голови уряду Н. Пашича, який підтримує діяльність єпископа Досифея ¹²⁷. Спираючись на власні джерела у патріархії, Я. Шеба вбачав єдиний вихід із даної ситуації, який полягав в «усуненні єпископа Веніаміна з нашої республіки» ¹²⁸.

Крім наведених у телеграмі до МЗС пунктів із рішення Собору СПЦ, 2 листопада 1923 р. архієреї ухвалили також рішення вивчити питання щодо виборів і хіротонії одного або двох вікарних єпископів для Підкарпатської Русі, підтримали клопотання архімандрита Олексія та О. Геровського щодо необхідності створення духовної школи при Свято-Миколаївському монастирі в с. Іза, доручили Синоду вишукати кошти на продовження місії єпископа Досифея ¹²⁹. Слід зазначити, що із наведених вище ухвал, не всі були реалізовані. Патріархія активно включилася в юрисдикційну боротьбу з Вселенським патріархатом, залишивши без уваги вирішення найважливіших, на нашу думку, питань: висвячення єпископа та створення семінарії.

Важливе значення для коригування державно-церковної політики ЧСР справив черговий звіт Я. Шеби до МЗС від 26 листопада 1923 р. Погоджуємося з думкою П. Марека, що як в останньому документі, так і офіційному звіті від 20 жовтня 1923 р., посол проявив себе я виразник сербських інтересів ¹³⁰. Спробуємо довести дане твердження відповідними витягами із дипломатичного листування. Я. Шеба вважав, що питання діяльності сербського патріархату на Підкарпатській Русі вже давно вийшло за межі суто внутрішньополітичного характеру, набувши міжнародного значення. «Може бути, що з вузької внутрішньої точки зору і певної зручності управління буде легше, якби вдалося викоринити весь вплив та сліди впливу Сербської православної церкви на розвиток релігійних питань у Підкарпатській Русі. Однак нашим органам влади, звичайно, невідомо, що за нових умов, особливо в молодих державах, їх безперечний суверенітет у внутрішніх справах, часто доводиться терпіти певні компроміси, продиктовані іноземними умовами. Посольство наважиться заявити, що ця необхідність щодо іноземних умов, то це також виникає у питанні православної церкви в Чехословаччині, і тому її не можна вирішувати лише з вузької, місцевої точки зору, або думки будь-якого місцевого чиновника та його смаку, але його потрібно вирішувати з точки зору національної політики». Таким чином, посол вважав вирішення питання щодо діяльності сербської юрисдикції – національним інтересом ЧСР. Згадуючи негативну реакцію віцегубернатора на рішення Собору щодо єпископа Досифея ¹³¹, Я.

¹²⁷ Tak vida! // Čech. 1923. 17 listopadu. S. 6; Srbský patriarchát a pravosláví v Podkarpatské Rusi // Národní listy. 1923. 11 listopadu. S. 5.

¹²⁸ Там само.

¹²⁹ АСАС. Резолюція патріарха Димитрія (Павловича) до Священного Синоду СПЦ, 12.12.1923. Арк. 1–2.

¹³⁰ Marek P. «Obtížný cizinec». S. 238.

¹³¹ NA Praha. F. PMR. Sig. 262. Kart. 142. č.j. 25063. Віцегубернатор та шкільний референт до МШІНО, 13.11.1923; ДАЗО. Ф. 29. Оп. 1. Спр. 560. Арк. 40–40 зв.

Шеба застерігав від подібних виступів та наголошував, що «на жаль, МШіНО сприймає погляди як своїх чиновників на Підкарпатській Русі за власні та підтримує цю антисербську тенденцію у православному русі»¹³². Серйозні розбіжності в поглядах на продовження місії Досифея між урядами на Підкарпатській Русі та сербською церквою, на думку чехословацького посланця, могли «мати дуже серйозні наслідки для наших стосунків із СПЦ, а отже, і з державною адміністрацією КСХС». Критикуючи позицію віцегубернатора та чиновників Шкільного Реферату, Я. Шеба підкреслював законність місії сербського делегата, яка ґрунтувалася на особистому проханні чехословацького уряду, і відповідно, не була ним скасована. У зв'язку з цим, він вважав, що адміністративна влада на Підкарпатській Русі «мають, має дуже розпливчате уявлення про міжнародні відносини окремих держав та їх посольств чи місій»¹³³. Підсумовуючи свій звіт, посол закликав МЗС втрутитися та не допустити можливого загострення ситуація. Отже, з проаналізованого документу цілком зрозуміло, що Я. Шеба є прихильником мирного залагодження конфлікту з СПЦ та продовження місії єпископа Досифея.

Інструкції чехословацького посла в Белграді були розглянути в МЗС та отримали позитивний відгук в уряді. 1 грудня 1923 р. у листах до міністра віросповідань В. Янича¹³⁴ та єпископа Досифея¹³⁵ (текст аналогічний за змістом) Я. Шеба повідомляв, що надіслав до уряду в Прагу меморандум, з проханням вирішити та ліквідувати питання православної церкви в Підкарпатській Русь за погодженням з Сербською православною церквою. «Я також зацікавив цим питанням, – писав посол, – наше Міністерство закордонних справ. Тому я сподіваюсь, що ця складна справа буде вирішена – якщо це можливо – так, як ми б всі хотіли, у наших взаємних інтересах»¹³⁶. Запевнення сербської сторони у залагодженні справи безперечно свідчило про зміни курсу чехословацького уряду, що отримало продовження вже в січні 1924 р.

Наприкінці 1923 р. із Підкарпатської Русі на ім'я єпископа Досифея було відіслано цілий ряд листів, в яких адресанти просили архієрея прибути на територію єпархії. 29 листопада 1923 р. голова Духовної консисторії архімандрит Олексій писав: «Здесь очень нужно Вашего Преосвященства присутствие... Приѣзжайте сюда для исправления всѣхъ вопросовъ»¹³⁷. Інший активний діяч православної церкви ієромонах Матфей (Вакаров) більш різкіше наполягав на приїзді сербського делегата. «Очень радостное для насъ извѣстiе въ которомъ извѣщаете, что изволите насъ посетить. Да, это для насъ радостно потому, что нива безъ обрабатывающаго его, плода не приноситъ... Владыко

¹³² NA Praha. F. MŠ. Sig. 47 VIII. Kart. 811. č.j. 2141/I/23. Я. Шеба до МЗС, 26.11.1923.

¹³³ Там само.

¹³⁴ Arhiv Jugoslavije (AJ). F. 69. Ministarstvo vera Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1919-1929. Број фасцикле 10. Бр. jed.opisa 23. Односи са Чехословенском. Лист посла Я. Шеби на ім'я міністра віросповідань В. Янича, 1.12.1923.

¹³⁵ АСАС. Лист посла Я. Шеби на ім'я єпископа Досифея (Васича), 1.12.1923.

¹³⁶ Там само.

¹³⁷ АСАС. Лист архімандрита Олексія (Кабалюка) на ім'я єпископа Досифея (Васича), 29.11.1923.

Святѣй, необходимѣ Вашѣ приѣздѣ именно въ это время – какѣ разѣ благоприятное, поэтому что доспѣло уже тое время, когда надо что-нибудь здѣлать реальное... иначе поздно будетѣ и ни во что будутѣ и Ваши труды и другихѣ вмѣстѣ съ Вами трудившихся...»¹³⁸. Іеромонах Амфілохій (Кемінь) закликав єпископа прибути до с. Іза для освяченнѣ храму на честь Успіннѣ Пресвятої Богородиці¹³⁹.

Із листуваннѣ єпископа з патріархом відомо, що Досифей намагався зробити все можливе, щоб відвідати Підкарпатську Русь. 11 груднѣ 1923 р. він переконував главу СПЦ в необхідності чергової поїздки, мотивуючи своє клопотаннѣ потребою в освячені оновленого храму, яке планувалося на 19 груднѣ того ж року¹⁴⁰. Однак, Синод СПЦ не підтримав прагненнѣ Досифея, очевидно очікуючи більш конкретних кроків з боку чехословацького уряду. 21 груднѣ 1923 р. іеромонах Амфілохій повідомляв єпископа, що вірники з великою радістю очікували свято Миколая, з надією побачити поміж себе свого архієрея. «Богу слава, празникѣ отпраздненѣ, народѣ успокоенѣ» – резюмував автор листа, натякаючи на певне розчаруваннѣ серед населеннѣ. У зв'язку з тим, що церковні старости вимагали на Різдво служити літургію в оновленому храмі, іеромонах просив Досифея прибути в село, або ж дати благословеннѣ на освяченнѣ храму місцевим духовенством. Останній варіант чернець вважав менш прийнятним, бо це б могло послужити «хорошим оружіємъ въ руки врагамъ». На думку о. Амфілохія, «теперѣ еще есть удобное время и нужно бы его использовать, а после можетѣ быть будетѣ поздно»¹⁴¹. Таким чином, місцеві священники чітко усвідомлювали необхідність приїзду архієрея на територію єпархії, вважаючи, що цей крок може зміцнити становище сербської юрисдикції.

Із листуваннѣ Досифея з главою СПЦ можна стверджувати, що делегат також добре розумів важливість ситуації, однак не мав мандату на продовженнѣ місії. У звіті від 28 груднѣ 1923 р. єпископ писав патріарху, що після отриманнѣ телеграми з відмовою щодо поїздки, він, з метою заспокоєннѣ духовенства на Підкарпатській Русі, відправив відповідь. У листі повідомлялося, «що через важливі справи в єпархії я не могу бути з ними 6 груднѣ, але, що я зроблю все можливе, щоб якомога швидше відвідати підкарпатських православних». Надсилаючи до патріархії у додатках проханнѣ іеромонаха Амфілохія, єпископ усвідомлював, що не зможе покинути власну єпархію під час різдвяних свят. Тому він просив главу СПЦ написати кілька слів вірникам та духовенству Закарпаття у формі привітаннѣ з майбутніми святами, «пообіцявши незабаром

¹³⁸ АСАС. Лист іеромонаха Матфея (Вакарова) на ім'я єпископа Досифея (Васича), 2.12.1923.

¹³⁹ Там само.

¹⁴⁰ АСАС. Лист єпископа Досифея (Васича) на ім'я патріарха Дмитрія (Павловича), 11.12.1923. Арк. 1–2.

¹⁴¹ АСАС. Лист іеромонаха Амфілохія (Кеміня) на ім'я єпископа Досифея (Васича), 21.12.1923.

відіслати мене до них». На думку єпископа, цей жест патріарха зміг би «заспокоїти людей» та підтримати тих, хто «залишився нам вірними»¹⁴².

У цьому ж документі Досифей відзначав можливість використання дипломатичних каналів у рамках роботи Малої Антанти, чергове засідання якої планувалося провести в Белграді в січні 1924 р. Досифей запропонував обговорити під час зустрічі міністрів питання покращення становища православної церкви в Чехословацькій республіці¹⁴³. Аналогічні питання було озвучено також міністру віросповідань В. Яничу¹⁴⁴. У звіті до Синоду СПЦ від 19 травня 1924 р. єпископ описав підготовчу роботу, яка передувала зустрічі в Белграді. «Коли доктор Бенеш був у Празі і готувався до поїздки в Белград, ми писали нашим представникам у Празі і просили їх домогтися того, щоб до програми дискусій і рішень, які повинні були обговорюватися у Белграді, було включено і церковне питання. Наша пропозиція була прийнята у Празі, і доктор Бенеш відправився до Белграду, маючи всі необхідні відомості для проведення переговорів і про церковні питання»¹⁴⁵. За словами В. Буреги, перед поїздкою до КСХС міністр закордонних справ ЧСР мав тривалу бесіду з єпископом Гораздом (Павліком), з метою детального ознайомлення з становищем православної церкви в республіці. Архієрей запропонував Е. Бенешу свій план подальшого розвитку православ'я в країні, який складався із трьох пунктів: «1) призначити на перехідний період, то єсть до провозглашення автокефалии, юрисдикцію Сербской Церкви; 2) удалити єпископа Вениамина из Подкарпатской Руси; 3) создать Чехословацкую Православную Церковь для Чехии, Моравии, Силезии и Подкарпатскую Православную Церковь для земель Подкарпатской Руси, но так, чтобы обе Церкви имели общий Синод с целью обеспечения единого управления в интересах государственного единства»¹⁴⁶. Як буде видно пізніше, частина із пропозицій єпископа Горазда ляже в основу урядової концепції щодо створення автокефальної православної церкви за посередництва СПЦ.

Незважаючи на складі умови, в яких опинилася Карпаторуська православна церква в 1923 р., архівні документи та преса свідчать про продовження зростання кількості парафій. 22 січня 1923 р. окружний начальник у Великому Севлюші отримав повідомлення про створення 5-ти членного православного комітету в с. Велика Копаня (нині Виноградівський район)¹⁴⁷. Аналогічні документи отримали окружні начальники в Хусті із с. Крива (1 вересня)¹⁴⁸, в Тересві із с. Терново (15 квітня)¹⁴⁹, Вільхівців (20 квітня)¹⁵⁰, в Воловому із с.

¹⁴² АСАС. Лист єпископа Досифея (Васича) на ім'я патріарха Димитрія (Павловича), 27.12.1923. Арк. 1–2.

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ Бурега В. Єпископ Вениамин (Федченков) и православное движение в Закарпатье первой половины 1920-х годов // Церковь и время. 2003. № 1(26). С. 256.

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Там само. С. 257.

¹⁴⁷ ДАЗО. Ф. 15. Оп. 3. Спр. 1113. Арк. 1.

¹⁴⁸ ДАЗО. Ф. 15. Оп. 3. Спр. 642. Арк. 11.

¹⁴⁹ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 266. Арк. 14.

¹⁵⁰ ДАЗО. Ф. 15. Оп. 3. Спр. 231. Арк. 7.

Нижня Колочава Лаз (15 серпня)¹⁵¹ і т.д. За інформацією Шкільного Реферату, на кінець 1923 р. на території Підкарпатської Русі налічувалося 44 православних комітетів. Кількість вірників окреслювалася в 100 000–120 000 чол., з постійною тенденцією до зростання¹⁵². Празький часопис «Večerní tribuna» характеризує зростання православного руху в 1923 р. підкреслював, що воно поступово ширилося на захід Підкарпатської Русі. За інформацією редакції, нові православні комітети виникли в окрузі Довге: селах Березники, Лисичово, Керецькі, Сухобронька; в окрузі Іршава: сс. Дубрівка, Ільниця, Осій, Волоське, Луково; в окрузі Мукачево: сс. Червеньо і Ракошино. «Політичні округи: Тересва, Довге, Хуст зараз повністю православні... В округах Тячів, Іршава та Мукачево православ'я шириться наймасштабніше». Підводячи підсумки, газета фіксувала поширення православ'я також на Рахівщині¹⁵³. Інші статистичні дані, які наводилися у статті повністю співпадають із звітом Шкільного Реферату в Ужгороді.

Новостворені комітети з дозволу Шкільного Реферату, як вказувалося вище, іноді використовували для богослужінні приміщення шкільні. Однак, не всі окружні начальники йшли на зустріч селянам, порушуючи діючі приписи. Наприклад, 22 жовтня 1923 р. жителі с. Терново (округ Тересва) скаржилися шкільному референту на дії окружного начальника, який відмовився передати для відправлення богослужінь та інших треб сільську церковну школу. Мешканці зазначали, що перехід у православ'я 1240 осіб чиновник вважав не законним, не реагуючи на затвердження комітету жупаном у Великому Севляуші. Конфлікт поглибився ще більше, коли головнослужний «безь всякої причини вернувь списки (православних – автор) нотару вь Терново, а тоть черезь бирова под агитацію учителя И. Деяка розносилъ людянь и говорилъ, что бы они ихъ рвали, и что до сихъ поръ списки православныхъ не подтверждены администраціей»¹⁵⁴. Другою причиною відмови селянам, згідно із змістом скарги, була близьке розташування школи від греко-католицького храму. За словами селян, окружний начальник, з подачі противників православних, зафіксував відстань в 60 кроків, хоч реально вона складала близько 160 кроків, а сам храм знаходився на іншій стороні вулиці¹⁵⁵. На звороті скарги шкільним рефератом поставлено резолюцію на ім'я управителя народної школи у Тернові. У документі зазначалася вимога виконати розпорядження Реферату за № 4116/23 та надати доступ православним до приміщення школи¹⁵⁶. Наведений приклад наочно ілюструє недалекоглядність рішень окремих окружних начальників, котрі призводили до радикалізації ситуації та сприяли захопленням культових споруд і церковного майна.

¹⁵¹ Там само. Арк. 87-88.

¹⁵² AMZV Praha. F. Sekce II (1919–1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», č.j. 028579. Шкільний референт до МЗС, 13.02.1924.

¹⁵³ Šíření se pravoslavného vyznání na Podkarp. Rusi v roce 1923 // Večerní tribuna. 1924. 13 března. S. 2.

¹⁵⁴ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 266. Арк. 15–16.

¹⁵⁵ Там само. Арк. 16.

¹⁵⁶ Там само. Арк. 16 зв.

В 1923 р. спостерігалася активізація православного руху в Східній Словаччині. Російський емігрантський часопис «Русь», що видавався членами кадетської партії в Берліні, у статті від 4 листопада 1923 р. кілька разів згадував про посилення православного руху на Підкарпатській Русі та часткове його поширення в Східній Словаччині¹⁵⁷. Ріст впливу православ'я слід пов'язувати із приїздом на Пряшівщину архімандрита Віталія (Максименка)¹⁵⁸. 1 квітня 1923 р. єпископ Діонісій (Няраді), який перебував з 1922 р. на посаді апостольського адміністратора Пряшівської греко-католицької єпархії, звернувся із листом до міністра внутрішніх справ у Празі. Він повідомив, що в с. Ладомірово Свидницького округу протягом тривалого часу проживає архімандрит Віталій. За словами адресанта, російський чернець проводив у навколишніх селах агітацію проти греко-католицької церкви та підбурював населення. У поширенню православ'я архімандриту, нібито, сприяли «близько 10 російських священників» та «підплачені поодинокі агенти». Владика наголошував, що на Підкарпатській Русі аналогічну роботу проводив сербський єпископ Досифей (Васич), спираючись на «священників, які не мали ніякої богословської освіти». Апостольський адміністратор просив міністра «зробити порядок і не дозволити розпалитися вогневі більшовизму в Словаччині». Актуалізуючи своє звернення, архієрей наголошував, що внаслідок православного руху в краї розпочалася релігійна боротьба, котра буде шкідливою не тільки для населення, але «й для нашої країни»¹⁵⁹.

Володимир Григоріч наводить назви 12 населених пунктів в Східній Словаччині, де в другій половині 1923 р. спостерігався православний рух. Це села: Ладомірова, Вагринець, Крайне Чорне, Варадка, Медвеже, Крайня Порубка, Юркова Воля, Вишній Орлих, Вишня Ядлова (округ Вишній Свидник); Грабське та Бехерів (округ Бардійов), Улич Криве (округ Снина). Православні вірники мали у своєму володінні лише дві культові споруди: каплиці в Бехерові і Улич Кривому¹⁶⁰. У жовтні 1923 р. у с. Ладомірова було закладено фундамент храму Архангела Михаїла, будівництво якого завершено в 1924 р.¹⁶¹.

Таким чином, православна церква на Підкарпатській Русі в 1923 рр. продовжувала розвиватися та зміцнювати свою структуру. Потрібно

¹⁵⁷ Вѣсти изъ подкарпатской Руси. Карпаторусское православное движение // Русь. 1923. 4 ноября. С. 5.

¹⁵⁸ Nový pravoslávny farár na našom východe // Slovenský denník. 1923. 25 apríla. S. 4.

¹⁵⁹ Štátny Archív Košice (ŠA K), Košická župa 1923–1928 (KŽ), k. 42. č. 6169/1924. Predmet: Лист апостольського адміністратора, єпископа Діонісія (Нярадія) від 1 квітня 1923 р.; Данилець Ю. Документи апостольського адміністратора Пряшівської єпархії, єпископа Діонісія Няраді на тему православного руху (на матеріалах архіву в Кошицах) // Historia Radu bazilíanov sv. Jozafata / Jaroslav Coranic (ed.). Prešov, 2017. С. 169.

¹⁶⁰ Grigorič V. Pravoslavná církev v republice československé. 2. vyd. Praha: V. Čerych, 1928. S. 147.

¹⁶¹ Богданова Т. А., Клементьев А. К. Материалы к истории типографского иноческого братства Преподобного Иова Почаевского на Карпатах // Православный Путь. 2007–2011. С. 8; Harbuľová Eubica. Ladomirovské reminiscencie: Z dejín ruskej pravoslávnej misie v Ladomirovej 1923–1944. Prešov, 2000. S. 12–14.

констатувати, що центральна і місцева влада всілякими методами намагалася гальмувати інституційний розвиток сербської юрисдикції. Спроба підкорити всі парафії владі архієпископа Савватія призвела до відстрочення призначення постійного архієрея для православних підкарпатців та виникнення кризи у міждержавних стосунках ЧСР і КСХС. Уряд не тільки контролював пересування та контакти сербського делегата, а також активістів Карпаторуської православної церкви, але й здійснював на них тиск. Останній вилився у відмові у вирішенні спорів на користь православних, гальмуванні розгляду прохань щодо видачі закордонних паспортів тощо. У зв'язку із виявленням нових архівних документів, дослідження інституційного розвитку православної церкви на Закарпатті на поч. 1920-х рр. можна вивести на новий рівень.